

แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้พระปริยัติธรรม แผนกบาลี
ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม
วัดโคกเปี้ยว อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา *

GUIDELINES FOR PALI STUDIES ENHANCEMENT ACCORDING TO
THE FOUR SAṄGAHAVATTHU PRINCIPLES, PHRAPARIYATTIDHAMMA
SCHOOL, KHOK PIEW TEMPLE, MUEANG SONGKHLA DISTRICT,
SONGKHLA PROVINCE

พระมหาโดนี อนงค์โณ (จันทร์ดี)*, ปณณพงศ์ วงศ์ณาศรี
Phramaha Donee Anangkano (Chandee)*, Punnapong Wongnasri
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Mahamakut Buddhist University, Thailand

*Corresponding author E-mail: phramahadonee.cha@student.mbu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพปัจจุบันของการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา 2) พัฒนาแนวทางการ ส่งเสริมการเรียนรู้พระปริยัติธรรม แผนกบาลี ตามหลักสังคหวัตถุ 4 และ 3) นำเสนอแนวทางการ ส่งเสริมที่เหมาะสมกับบริบทของโรงเรียน การวิจัยเป็นเชิงคุณภาพ ดำเนินการ 3 ขั้นตอน คือ การศึกษาสภาพปัจจุบัน การพัฒนาแนวทาง และการนำเสนอแนวทาง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 22 รูป/คน ประกอบด้วย ผู้บริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรม ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี และ พระภิกษุสามเณรผู้เรียนบาลี และผู้ทรงคุณวุฒิในการสนทนากลุ่ม 7 รูป/คน เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึกและแบบสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและการ สังเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า:

1. สภาพปัจจุบันของการเรียนบาลีมีจุดแข็งด้านการคงมาตรฐานการศึกษาตามระบบคณะสงฆ์ แต่ยังมีปัญหาใน 5 ด้าน คือ หลักสูตร การจัดการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอน กิจกรรมการ เรียนการสอน และการวัดผลและประเมินผล โดยเฉพาะเนื้อหาที่ยาก วิธีสอนที่เน้นท่องจำ สื่อไม่ หลากหลาย กิจกรรมเสริมยังไม่เพียงพอ และการประเมินที่เน้นความจำ

2. หลักสังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา และสมานัตตตา สามารถบูรณาการเข้ากับการพัฒนาทั้ง 5 ด้านได้อย่างเหมาะสม ช่วยส่งเสริมทรัพยากร การสื่อสารเชิงบวก การช่วยเหลือผู้เรียน และความเสมอภาคทางการศึกษา

3. แนวทางที่เหมาะสมควรมุ่งพัฒนาระบบการเรียนรู้แบบองค์รวม โดยใช้หลักสังคหวัตถุ 4 เป็นกลไกในการสร้างแรงจูงใจ พัฒนابรรยากาศการเรียนรู้ และยกระดับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การส่งเสริมการเรียนรู้, พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, สังคหวัตถุ 4

ABSTRACT

This research aimed to: 1) study the current conditions of Pali studies at Phrapariyattidhamma School, Wat Khok Piew; 2) develop guidelines for promoting Pali learning based on the Four Sangahavatthu principles; and 3) propose appropriate guidelines suitable for the school context. This research employed a qualitative research methodology and was conducted in three stages: studying the current state, developing guidelines, and presenting the guidelines. The key informants consisted of 22 individuals, including administrators of the Phrapariyattidhamma school, teachers of Phrapariyattidhamma education in the Pali Division, and monks and novices studying Pali. In addition, 7 qualified experts participated in the focus group discussion. The research instruments included in-depth interviews and focus group discussions. Data were analyzed using content analysis and descriptive synthesis.

The findings revealed that:

1. The current condition of Pali studies maintained strong educational standards under the Sangha education system; however, several problems were identified in five aspects, namely curriculum, teaching and learning management, instructional media, learning activities, and measurement and evaluation, particularly the complexity of content, memorization-based teaching methods, limited learning materials, insufficient learning activities, and evaluation focusing mainly on memorization.

2. The Four Sangahavatthu principles-dāna (giving), piyavācā (kind speech), atthacariyā (beneficial conduct), and samānattatā (equity) can be effectively integrated into all five aspects, enhancing educational resources, positive communication, learner support, and equality in education.

3. The appropriate guidelines should emphasize a holistic learning system by applying the Four Sangahavatthu principles as a mechanism to enhance motivation, improve the learning atmosphere, and promote sustainable learning achievement.

Keywords: Learning Promotion, Pali Studies, Sangahavatthu

บทนำ

การศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นระบบการศึกษาสำคัญของคณะสงฆ์ไทยที่ดำเนินการภายใต้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง และมีบทบาทในการสืบทอดพระพุทธศาสนา ทั้งในด้านองค์ความรู้ หลักธรรม คำสอน และการพัฒนาพระภิกษุสามเณรให้เป็นศาสนทายาทที่มีคุณภาพ โดยการศึกษาพระปริยัติธรรมแบ่งออกเป็น 3 แผนก ได้แก่ แผนกธรรมสนามหลวง แผนกบาลีสสนามหลวง และแผนกสามัญศึกษา ซึ่งแต่ละแผนกมีเป้าหมายในการพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ (พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม, 2562)

การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีสสนามหลวง ถือเป็นหัวใจของการศึกษาคณะสงฆ์ ที่มีผลต่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา เพราะเป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นการพัฒนาผู้เรียนในมิติของวิชาการ คุณธรรม และสถานภาพทางสังคม กล่าวคือ ผู้ที่ศึกษาบาลีย่อมได้รับการฝึกฝนด้านความเพียร ความอดทน การคิดวิเคราะห์ และการใช้ปัญญาในการทำความเข้าใจหลักธรรมอย่างมีเหตุผล นอกจากนี้การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลียังเป็นการเพิ่มวิทยฐานะให้กับพระภิกษุสามเณรให้เป็นผู้มีเกียรติมีฐานะที่สูงขึ้น เป็นผู้มีคุณค่าในสังคม ได้รับการยกย่องจากบุคคลทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งถือว่าเป็นเกียรติอย่างสูง โดยผู้สอบได้เปรียญธรรม 3 ประโยค พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาตถวายให้สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จประกอบพิธีทรงตั้งเปรียญธรรม 3 ประโยค ประทานพัดเปรียญ และประกาศนียบัตร ตามเวลาและสถานที่อันสมควร พระภิกษุที่สอบเปรียญธรรม 3 ประโยค เมื่อได้รับพระราชทานทรงตั้งเปรียญธรรมแล้ว จะได้รับพระบรมราชานุญาตให้ใช้คำว่า “พระมหา” นำหน้าชื่อเดิมได้ ส่วนสามเณรจะใช้คำว่า ป. (เปรียญ) ตามหลังชื่อตัวและนามสกุลได้ นับว่าเป็นเกียรติและนำชื่อเสียงมาสู่วงศ์ตระกูลไม่น้อย (พระมหาพิระวัฒน์ ภูริทตฺตโน, 2564)

อย่างไรก็ตาม ในบริบทปัจจุบัน การเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลียังคงเผชิญกับปัญหาหลายประการ โดยเฉพาะด้านหลักสูตรที่มีเนื้อหาจำนวนมากและยากต่อการเข้าถึงของผู้เรียน วิธีการสอนที่ยังเน้นการท่องจำมากกว่าการสร้างความรู้ความเข้าใจ ตลอดจนการขาดสื่อและกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย ซึ่งส่งผลให้ผู้เรียนขาดแรงจูงใจและไม่สามารถพัฒนาการเรียนรู้ได้อย่างเต็มศักยภาพ (พระมหาธีรสุข ธมฺมสาโร, 2554) นอกจากนี้ ยังพบปัญหาในด้านสื่อการเรียนการสอน กิจกรรมการเรียนรู้ และการวัดผลประเมินผลที่ยังไม่สอดคล้องกับการพัฒนาผู้เรียนในยุคปัจจุบัน

โดยเฉพาะการวัดผลที่เน้นความจำเป็นสำคัญ และขาดการประเมินพัฒนาการของผู้เรียนอย่างรอบด้าน ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาในภาพรวม (พระครูสังฆรักษ์ภณัฐภูมิ คุณยุตโต, 2561) สำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ซึ่งนอกจากจะเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมที่มีการเรียนการสอนแผนกสามัญและแผนกธรรมแล้ว ยังเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ประจำจังหวัดสงขลาแห่งที่ 3 ด้วย เป็นสำนักศาสนศึกษาหนึ่งที่ส่งเสริมและจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีอย่างจริงจัง ก็เผชิญกับปัญหาอุปสรรคในการทำงานเหมือนกัน ทั้งจากข้อจำกัดด้านการส่งเสริมอย่างเป็นระบบและจากอิทธิพลของสภาพสังคมร่วมสมัยที่มีสิ่งดึงดูดความสนใจจำนวนมาก ส่งผลให้ผู้เรียนใช้เวลาในการทบทวนบทเรียนน้อยลง และมีผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนบาลีในภาพรวม ดังจะเห็นได้จากสถิติผลการสอบบาลีสณามหลวงของสำนักศาสนศึกษาวัดโคกเปี้ยวในรอบ 5 ปีที่ผ่านมา ซึ่งมีแนวโน้มสวนทางกับจำนวนผู้เข้าสอบ กล่าวคือ แม้ว่าจำนวนผู้ส่งสอบจะเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่จำนวนผู้สอบผ่านกลับมีแนวโน้มลดลงและทรงตัวในระดับต่ำ โดยผลการสอบบาลีสณามหลวงตามข้อมูลของสำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง (สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง, 2568) พบว่า ในปี พ.ศ. 2564 มีผู้ส่งสอบจำนวน 66 รูป สอบผ่านจำนวน 10 รูป, ปี พ.ศ. 2565 มีผู้ส่งสอบจำนวน 69 รูป/คน สอบผ่านจำนวน 7 รูป/คน, ปี พ.ศ. 2566 มีผู้ส่งสอบจำนวน 71 รูป/คน สอบผ่านจำนวน 5 รูป/คน, ปี พ.ศ. 2567 มีผู้ส่งสอบจำนวน 82 รูป/คน สอบผ่านจำนวน 6 รูป/คน, และปี พ.ศ. 2568 มีผู้ส่งสอบจำนวน 77 รูป/คน สอบผ่านจำนวน 6 รูป ทั้งนี้ สถิติดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาในด้านประสิทธิภาพของการจัดการเรียนการสอน การสร้างแรงจูงใจในการเรียน และการส่งเสริมการเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาและปรับปรุงให้สอดคล้องกับบริบทของผู้เรียนและสภาพแวดล้อมทางการศึกษาในปัจจุบันต่อไป

ในบริบทของพระพุทธศาสนา หลักธรรมที่มีความเหมาะสมในการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ คือ “สังคหัตถ์ 4” ซึ่งประกอบด้วย 1) ทาน (การให้) 2) ปิยวาจา (วาจาเป็นที่รัก) 3) อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) 4) สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ) อันเป็นหลักธรรมที่มุ่งเน้นการเกื้อกูลและการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2559, พระสุตตันตปิฎก เล่ม 35 หน้า 116) และเป็นหลักธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการจัดการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (พระธรรมปิฎก, 2544) หลักทาน สามารถส่งเสริมการจัดสรรทรัพยากรและโอกาสทางการศึกษาให้แก่ผู้เรียนอย่างทั่วถึง (พระมหาสมคิด ปุณณวิโร, 2561) ขณะที่ หลักปิยวาจา ช่วยสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดีผ่านการสื่อสารเชิงบวกและการให้กำลังใจแก่ผู้เรียน (จิรเดช สุขมาก, 2560) ในขณะเดียวกัน หลักอตถจริยา มุ่งเน้นการช่วยเหลือผู้เรียนอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งในด้านการจัดกิจกรรมและการเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้สอน ซึ่งช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (วศิน อินทสระ, 2557) ส่วนหลักสมานัตตตา เน้นการปฏิบัติต่อผู้เรียนอย่างเสมอภาค ไม่เลือกปฏิบัติ และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้เรียน ซึ่งช่วยสร้างความรู้สึกรักคุณค่าในตนเองและเสริมแรงจูงใจในการเรียน (พระมหาเอกชัย กิตติญาโณ, 2562) ดังนั้น

หลักสังคหวัตถุ 4 จึงมิได้เป็นเพียงหลักธรรมสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคมเท่านั้น แต่ยังสามารถใช้เป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการส่งเสริมการเรียนรู้ การสร้างแรงจูงใจ และการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างครูและผู้เรียนในบริบทของการศึกษาพระปริยัติธรรมได้อย่างเป็นรูปธรรม

จากความเป็นมาและความสำคัญดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้พระปริยัติธรรม แผนกบาลี ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา” โดยมุ่งศึกษาสภาพปัจจุบัน วิเคราะห์ปัญหาและความต้องการ และพัฒนาแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษา เพื่อยกระดับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน สร้างแรงจูงใจแก่ผู้เรียน และส่งเสริมความมั่นคงของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในระยะยาวต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันของการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา
2. เพื่อพัฒนาแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้พระปริยัติธรรม แผนกบาลี ตามหลักสังคหวัตถุ 4
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้พระปริยัติธรรมแผนกบาลี ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน พัฒนา และนำเสนอแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้พระปริยัติธรรม แผนกบาลี ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา โดยแบ่งการดำเนินการออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 การศึกษาสภาพปัจจุบัน

ศึกษาข้อมูลจากเอกสารและสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 15 รูป/คน ประกอบด้วย ผู้บริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรม ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี และพระภิกษุสามเณรผู้เรียนบาลี เพื่อศึกษาสภาพ ปัญหา และความต้องการในการจัดการศึกษาใน 5 ด้าน ได้แก่ หลักสูตร การจัดการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอน กิจกรรมการเรียนการสอน และการวัดผลและประเมินผล

ระยะที่ 2 การพัฒนาแนวทาง

สัมภาษณ์เชิงลึกผู้เชี่ยวชาญและผู้มีประสบการณ์ด้านการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จำนวน 7 รูป/คน เพื่อนำข้อมูลมาสังเคราะห์เป็นแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา และสมานัตตตา ให้เหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษา

ระยะที่ 3 การนำเสนอและตรวจสอบแนวทาง

จัดสนทนากลุ่ม (Focus Group) กับผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 7 รูป/คน เพื่อพิจารณา ตรวจสอบ และให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และประโยชน์ของแนวทาง ก่อนนำมา ปรับปรุงให้สามารถนำไปใช้ได้จริง

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) รวม 29 รูป/คน แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

1. ผู้บริหาร ครู และพระภิกษุสามเณรผู้เรียนบาลี จำนวน 15 รูป/คน
2. ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จำนวน 7 รูป/คน
3. ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีประสบการณ์และเกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จำนวน 7 รูป/คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่

1. แบบสัมภาษณ์เชิงลึก สำหรับศึกษาสภาพปัจจุบันและพัฒนาแนวทาง
2. แบบสนทนากลุ่มและแบบประเมินแนวทาง สำหรับตรวจสอบและพัฒนาแนวทางโดยผู้ทรงคุณวุฒิ

เครื่องมือทั้ง 3 ขั้นตอน ได้รับการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน และปรับปรุงตามข้อเสนอแนะก่อนนำไปใช้จริง

การเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้ง 3 ระยะ ได้แก่

1. ศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 15 รูป/คน
2. สัมภาษณ์เชิงลึกผู้เชี่ยวชาญ 7 รูป/คน เพื่อพัฒนาแนวทาง
3. จัดสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ 7 รูป/คน เพื่อตรวจสอบและให้ข้อเสนอแนะต่อแนวทาง

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และการวิเคราะห์เชิงพรรณนา โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามประเด็นการวิจัย สังเคราะห์เชื่อมโยงกับหลักสังคหวัตถุ 4 และนำข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิมาปรับปรุงแนวทางให้มีความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และสามารถนำไปใช้ได้จริง

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา” สามารถนำเสนอผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ ดังนี้

1. สภาพปัจจุบันของการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ผลการวิจัยพบว่า การจัดการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว มีลักษณะเป็นระบบที่ยึดมาตรฐานตามแนวทางของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะการจัดการเรียนรู้ตามระบบบาลีสันามหลวง

ซึ่งมีความเข้มงวดในด้านเนื้อหาและหลักเกณฑ์การวัดผล ส่งผลให้ผู้เรียนมีพื้นฐานความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่มั่นคง และสามารถรักษามาตรฐานทางวิชาการได้อย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในเชิงลึก พบว่าการจัดการเรียนรู้อยู่ประสบปัญหาใน 5 ด้านสำคัญ ได้แก่ ด้านหลักสูตรที่มีเนื้อหายากและไม่สอดคล้องกับพื้นฐานของผู้เรียนบางกลุ่ม ทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกลำบากและไม่สามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง ด้านการจัดการเรียนการสอนที่ยังเน้นการถ่ายทอดความรู้แบบบรรยายและการท่องจำ ส่งผลให้ผู้เรียนขาดโอกาสในการคิดวิเคราะห์และมีส่วนร่วมในชั้นเรียน ในด้านสื่อการเรียนการสอน พบว่ายังมีข้อจำกัดในการใช้สื่อที่หลากหลาย โดยส่วนใหญ่ยังคงใช้ตำราแบบดั้งเดิมเป็นหลัก ขณะที่สื่อดิจิทัลหรือสื่อสมัยใหม่ยังไม่ได้มีการนำมาใช้เท่าที่ควร ส่งผลให้การเรียนรู้ขาดความน่าสนใจและไม่สอดคล้องกับบริบทของผู้เรียนในยุคปัจจุบัน ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน พบว่า ยังมีการจัดกิจกรรมที่เน้นการเตรียมสอบเป็นหลัก และยังขาดกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) เช่น การอภิปราย การทำงานกลุ่ม หรือการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง ทำให้ผู้เรียนมีบทบาทในการเรียนรู้ค่อนข้างจำกัด ในด้านการวัดผลและประเมินผล พบว่ายังเน้นการสอบวัดความรู้ด้านความจำและการแปลเป็นสำคัญ โดยยังขาดการประเมินที่หลากหลาย เช่น การประเมินตามสภาพจริง หรือการประเมินพัฒนาการของผู้เรียน ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาทักษะที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21

2. การพัฒนาแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ผลการวิจัย พบว่าหลักสังคหวัตถุ 4 สามารถนำมาบูรณาการเป็นแนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้พระปริยัติธรรมแผนกบาลี ได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยสามารถเชื่อมโยงกับการพัฒนาใน 5 ด้านของการจัดการศึกษาก็คือ ด้านหลักสูตร ด้านการจัดการเรียนการสอน ด้านสื่อการเรียนการสอน ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน และด้านการวัดผลและประเมินผลได้อย่างเหมาะสม ในมิติของหลักทาน พบว่าสามารถนำมาใช้ในการสนับสนุนทรัพยากรทางการศึกษา เช่น การจัดหาสื่อการเรียนรู้อุปกรณ์สนับสนุนทุนการศึกษา และการสร้างโอกาสในการเรียนรู้ที่เท่าเทียม ซึ่งช่วยลดข้อจำกัดด้านทรัพยากรและเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงการศึกษา หลักปิยวาจาสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาการสื่อสารระหว่างครูและผู้เรียน โดยเน้นการใช้ถ้อยคำที่สุภาพ ชัดเจน และสร้างกำลังใจ ซึ่งช่วยส่งเสริมบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี และเพิ่มแรงจูงใจในการเรียนของผู้เรียน หลักอตถจริยามุ่งเน้นการช่วยเหลือและสนับสนุนผู้เรียนอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การสอนเสริม การให้คำปรึกษา และการจัดกิจกรรมพัฒนาทักษะ ซึ่งช่วยให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างเต็มที่ หลักสมานัตตตนาเน้นการปฏิบัติต่อผู้เรียนอย่างเสมอภาค ไม่เลือกปฏิบัติ และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้เรียนทุกคน ซึ่งช่วยสร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม และส่งผลต่อการเรียนรู้อย่างมีความสุขและยั่งยืน

3. แนวทางการส่งเสริมที่เหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษา ผลการวิจัยพบว่า แนวทางการส่งเสริมที่เหมาะสมควรมีลักษณะเป็นการพัฒนาแบบองค์รวม โดยบูรณาการหลักสังคหวัตถุ 4 เข้ากับการจัดการศึกษาในทั้ง 5 ด้านอย่างเป็นระบบ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว ในด้านหลักสูตร ควรมีการปรับเนื้อหาให้เหมาะสมกับพื้นฐานของ

ผู้เรียน โดยยังคงมาตรฐานของระบบบาลีสนามหลวง พร้อมทั้งเสริมเนื้อหาที่เชื่อมโยงกับชีวิตประจำวัน เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้ได้จริง ในด้านการจัดการเรียนการสอน ควรพัฒนาวิธีการสอนให้หลากหลาย เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้เรียน เช่น การเรียนรู้แบบกลุ่ม การอภิปราย และการใช้เทคโนโลยีในการเรียนรู้ ในด้านสื่อและกิจกรรมการเรียนรู้ ควรส่งเสริมการใช้สื่อที่ทันสมัย เช่น สื่อดิจิทัล วิดีโอ และสื่อออนไลน์ รวมทั้งการจัดกิจกรรมที่สร้างสรรค์ เช่น ค่ายวิชาการบาลี การแข่งขัน และเวทีนำเสนอ เพื่อเพิ่มความน่าสนใจในการเรียน ในด้านการวัดผลและประเมินผล ควรพัฒนารูปแบบการประเมินให้หลากหลาย โดยนอกจากการสอบแล้ว ควรมีการประเมินจากการมีส่วนร่วม การปฏิบัติ และพัฒนาการของผู้เรียน เพื่อให้สะท้อนศักยภาพของผู้เรียนได้อย่างรอบด้าน

โดยสรุป แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้พระปริยัติธรรม แผนกบาลี ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ที่พัฒนาขึ้นนี้ เป็นแนวทางที่สามารถนำไปใช้ได้จริงในบริบทของสถานศึกษา และมีศักยภาพในการยกระดับคุณภาพการเรียนรู้ สร้างแรงจูงใจ และส่งเสริมการเรียนรู้อย่างยั่งยืน

อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้พระปริยัติธรรม แผนกบาลี ตามหลักสังคหวัตถุ 4 ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา” สามารถอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยเชื่อมโยงกับบริบทของพื้นที่ได้ดังต่อไปนี้

1. สภาพปัจจุบันของการเรียนรู้พระปริยัติธรรม แผนกบาลี ผลการวิจัยพบว่า โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว ยังคงจัดการเรียนการสอนตามระบบการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีที่มีแบบแผนและมาตรฐาน โดยมุ่งเน้นการเตรียมผู้เรียนให้มีความพร้อมสำหรับการสอบบาลีสนามหลวงเป็นสำคัญ ซึ่งถือเป็นจุดแข็งด้านการรักษามาตรฐานทางวิชาการและการสืบทอดองค์ความรู้ด้านพระพุทธศาสนาและภาษาบาลี ผลการศึกษายังพบข้อจำกัด ได้แก่ หลักสูตรมีความยากและซับซ้อน การจัดการเรียนการสอนยังเน้นการบรรยาย การอ่าน การแปล และการท่องจำ สื่อการเรียนรู้ยังมีความหลากหลายไม่เพียงพอ กิจกรรมส่วนใหญ่มุ่งเน้นการเตรียมสอบ และการวัดผลประเมินผลยังให้น้ำหนักกับความรู้และผลสัมฤทธิ์จากการสอบเป็นสำคัญ ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนว่า แม้โรงเรียนจะมีระบบการศึกษาที่มั่นคงและมีมาตรฐาน แต่ยังมีจำเป็นต้องพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ให้มีความยืดหยุ่นและสอดคล้องกับความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียนมากขึ้น โดยเฉพาะการเสริมพื้นฐานทางภาษา การใช้วิธีการจัดการเรียนรู้ที่หลากหลาย การพัฒนาสื่อที่เหมาะสมกับผู้เรียน และการเพิ่มกิจกรรมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วม ทั้งนี้ เพื่อให้การรักษามาตรฐานการศึกษาบาลีสามารถดำเนินควบคู่กับการพัฒนาศักยภาพและแรงจูงใจของผู้เรียน ผลการวิจัยสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาธีรสุข ธรรมสาโร เรื่องศึกษาการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี กรณีศึกษาสำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม และพบปัญหาด้านหลักสูตร

และการจัดการเรียนการสอนของสำนักเรียนบาลี (พระมหาธีรสุข ธมฺมสาโร, 2554) และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูสังฆรักษ์ณัฐวุฒิ คุณยุตโต เรื่องศึกษาการเรียนบาลีของพระภิกษุสามเณร ในโรงเรียนพระปริยัติธรรม จังหวัดนครสวรรค์ และพบข้อจำกัดด้านสื่อ กิจกรรม และการวัดผล ประเมินผลเช่นเดียวกัน (พระครูสังฆรักษ์ณัฐวุฒิ คุณยุตโต, 2561) จึงกล่าวได้ว่า ข้อจำกัดที่พบ ในโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว มีลักษณะสอดคล้องกับประเด็นปัญหาที่ปรากฏในบริบท การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีในพื้นที่อื่น

2. การพัฒนาแนวทางการส่งเสริมการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ตามหลักสังคห วัตถุ 4 ผลการวิจัยพบว่า หลักสังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อุตถจริยา และสมานัตตตา สามารถนำมาใช้เป็นกรอบในการพัฒนาแนวทางการส่งเสริมการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ได้อย่างเหมาะสม โดยครอบคลุมทั้งด้านหลักสูตร การจัดการเรียนการสอน สื่อ กิจกรรม และการ วัดผลประเมินผล ทั้งนี้ แนวทางที่พัฒนาขึ้นนี้ได้มุ่งเน้นเฉพาะการเพิ่มประสิทธิภาพด้านวิชาการ แต่ให้ความสำคัญกับการสร้างสภาพแวดล้อมและความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ด้วย กล่าวได้ว่า ทาน สามารถประยุกต์เป็นการสนับสนุนโอกาส ความรู้ เวลา สื่อ และทรัพยากรที่จำเป็นแก่ผู้เรียน ปิยวาจา เป็นการใช้อภัยคำและการสื่อสารที่เหมาะสมเพื่อสร้างกำลังใจและบรรยากาศที่ดีในการ เรียน อุตถจริยา เป็นการลงมือช่วยเหลือและพัฒนาผู้เรียนอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การเสริมพื้นฐาน และการจัดกิจกรรมเพิ่มเติม และ สมานัตตตา เป็นการปฏิบัติต่อผู้เรียนอย่างเสมอภาคและดูแล ผู้เรียนอย่างทั่วถึง แนวทางดังกล่าวจึงทำให้หลักธรรมสามารถเชื่อมโยงกับการจัดการศึกษาและ นำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ที่อธิบายว่าสังคหวัตถุ 4 เป็นหลักธรรมสำหรับการสงเคราะห์และยึดเหนี่ยวบุคคลให้ อยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลและมีความสามัคคี (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2550) และ สอดคล้องกับ พระมหาสมคิด ปุณฺณวิโร ซึ่งเสนอว่าการพัฒนาการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนก บาลี จำเป็นต้องมีการสนับสนุนผู้เรียนอย่างเหมาะสม เนื่องจากการเรียนบาลีเป็นการเรียนที่มีความ ยากและต้องอาศัยความเพียรอย่างต่อเนื่อง (พระมหาสมคิด ปุณฺณวิโร, 2561) ดังนั้น การ ส่งเสริมผู้เรียนทั้งด้านวิชาการและด้านความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนจึงเป็นองค์ประกอบ สำคัญของการพัฒนาการเรียนบาลี

3. การนำเสนอแนวทางการส่งเสริมการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ผลการวิจัย พบว่า แนวทางการส่งเสริมการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลีที่เหมาะสมกับโรงเรียนพระปริยัติ ธรรม วัดโคกเปี้ยว ควรดำเนินการในลักษณะองค์รวม ครอบคลุม 5 ด้าน ได้แก่ หลักสูตร การ จัดการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอน กิจกรรมการเรียนการสอน และการวัดผลและ ประเมินผล โดยมีหลักสังคหวัตถุ 4 เป็นหลักในการขับเคลื่อน ทั้งนี้ แนวทางนี้ได้มุ่งเปลี่ยนแปลง ระบบการศึกษาบาลีเดิมทั้งหมด แต่เน้นการพัฒนาและเสริมระบบที่มีอยู่ให้สามารถตอบสนองต่อ ความต้องการและความแตกต่างของผู้เรียนได้มากขึ้น แนวทางที่นำเสนอจึงให้ความสำคัญกับการ เสริมพื้นฐานและการปรับวิธีใช้หลักสูตร การเพิ่มความหลากหลายของวิธีการจัดการเรียนรู้ การใช้

สื่อและเทคโนโลยีที่เหมาะสม การจัดกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม และการใช้การประเมินระหว่างเรียนควบคู่กับการสอบเพื่อสะท้อนพัฒนาการของผู้เรียน โดยยังคงรักษามาตรฐานการสอบบาลีสนามหลวงไว้เป็นเป้าหมายสำคัญของการจัดการศึกษา ผลการวิจัยสอดคล้องกับพัชรนันท์ ยอดสิน ซึ่งเสนอว่าการส่งเสริมการจัดการศึกษาควรดำเนินการอย่างเป็นระบบและบูรณาการหลายองค์ประกอบ ไม่ควรพัฒนาเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง (พัชรนันท์ ยอดสิน, 2560) และสอดคล้องกับ อัจฉรา พรหมสุชล ที่พบว่าการจัดกิจกรรมและสื่อที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้เรียนช่วยสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น (อัจฉรา พรหมสุชล, 2560)

โดยสรุป แนวทางที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้มีความเหมาะสมกับบริบทของโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว เนื่องจากการผสมผสานระหว่าง การรักษามาตรฐานทางวิชาการของการศึกษาบาลี กับ การส่งเสริมผู้เรียนตามหลักสังคหวัตถุ 4 ทำให้หลักสูตรสามารถทำหน้าที่เป็นกลไกในการสนับสนุนการจัดการเรียนรู้ได้ทั้งในด้านทรัพยากร การสื่อสาร การช่วยเหลือเกื้อกูลและความเสมอภาค อันนำไปสู่การพัฒนาการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลีที่สอดคล้องกับบริบทของผู้เรียนและสถานศึกษาในปัจจุบัน

องค์ความรู้ใหม่

จากการสังเคราะห์ผลการวิจัย ผู้วิจัยได้พัฒนาองค์ความรู้ในลักษณะของ “โมเดลเชิงบูรณาการ” ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างหลักสังคหวัตถุ 4 กับระบบการจัดการศึกษาในการส่งเสริมการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี อย่างเป็นองค์รวม เพื่อให้เห็นภาพความเชื่อมโยงขององค์ประกอบดังกล่าวอย่างชัดเจน จึงนำเสนอในรูปแบบของโมเดล ดังแสดงในภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 โมเดลเชิงบูรณาการ

โมเดลองค์ความรู้เชิงบูรณาการในการส่งเสริมการเรียนรู้พระปริยัติธรรม แผนกบาลี โดยมีการส่งเสริมการเรียนรู้พระปริยัติธรรม แผนกบาลี เป็นศูนย์กลางของระบบ ซึ่งเชื่อมโยงกับองค์ประกอบสำคัญ 2 ส่วน ได้แก่

1. ระบบการจัดการศึกษา 5 ด้าน ได้แก่ หลักสูตร การจัดการเรียนการสอน สื่อการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ และการวัดผลและประเมินผล ซึ่งทำหน้าที่เป็นกลไกหลักของกระบวนการเรียนรู้
2. หลักสังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน (การให้ การสนับสนุน) ปิยวาจา (การพูดจาไพเราะ, การสื่อสารที่ดี) อุตถจริยา (การประพฤติประโยชน์, ช่วยเหลือเชิงปฏิบัติ) และสมานัตตตา (การวางตนเสมอภาค) ซึ่งทำหน้าที่เป็นแรงขับเคลื่อนในการสนับสนุนทรัพยากร สร้างแรงจูงใจ ช่วยเหลือผู้เรียน และสร้างความเสมอภาค

ทั้งสองส่วนมีความสัมพันธ์แบบบูรณาการและเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ส่งผลให้เกิดการพัฒนาการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน

สรุป

สรุปผลการวิจัยพบว่า การส่งเสริมการเรียนรู้พระปริยัติธรรม แผนกบาลี ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโคกเปี้ยว จำเป็นต้องพัฒนาบนฐานของการมองทั้ง “ระบบ” และ “ผู้เรียน” ไปพร้อมกัน กล่าวคือ ต้องรักษามาตรฐานทางวิชาการของการเรียนบาลีไว้ ขณะเดียวกันก็ต้องเสริมระบบสนับสนุนที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่และธรรมชาติของผู้เรียน โดยใช้หลักสังคหวัตถุ 4 เป็นแกนกลางของการบูรณาการ ทั้งนี้ เพราะหลักธรรมดังกล่าวสามารถเชื่อมโยงมิติทางวิชาการ มิติความสัมพันธ์ระหว่างครูกับผู้เรียน และมีมิติคุณธรรมในการจัดการศึกษาเข้าด้วยกันได้อย่างกลมกลืน อันเป็นฐานสำคัญของการยกระดับคุณภาพการเรียนรู้พระปริยัติธรรมแผนกบาลีให้เกิดผลอย่างยั่งยืนต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรกำหนดนโยบายส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนบาลีให้สอดคล้องกับบริบทผู้เรียนในยุคปัจจุบัน โดยเน้นรูปแบบการเรียนรู้ที่หลากหลาย ควบคู่กับการรักษามาตรฐานทางวิชาการ พร้อมทั้งส่งเสริมการบูรณาการหลักสังคหวัตถุ 4 เป็นกรอบในการพัฒนาการศึกษาอย่างเป็นระบบ
2. ควรสนับสนุนงบประมาณด้านสื่อและเทคโนโลยีการศึกษา รวมถึงพัฒนาศักยภาพครูผู้สอน และปรับระบบการวัดผลให้มีความหลากหลายและเน้นการพัฒนาผู้เรียนมากยิ่งขึ้น

3. สถานศึกษาควรจัดหลักสูตรเสริมพื้นฐานสำหรับผู้เรียนที่ไม่มีพื้นฐานบาลี และปรับรูปแบบการจัดการเรียนการสอนให้หลากหลาย เน้นการมีส่วนร่วมของผู้เรียน เช่น การเรียนรู้แบบกลุ่ม การอภิปราย และการใช้สื่อดิจิทัล

4. ควรประยุกต์ใช้หลักสังคหวัตถุ 4 อย่างเป็นรูปธรรม ได้แก่ การสนับสนุนทรัพยากร (ทาน) การใช้วาจาเชิงบวก (ปิยวาจา) การช่วยเหลือผู้เรียน (อิตถจริยา) และการปฏิบัติอย่างเสมอภาค (สมานัตตตา) รวมทั้งพัฒนาสื่อและกิจกรรมการเรียนรู้ให้ทันสมัย และปรับระบบการประเมินผลให้ครอบคลุมทั้งด้านความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม ตลอดจนสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่เอื้อต่อความมั่นใจและการมีส่วนร่วมของผู้เรียน

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับผลการนำหลักสังคหวัตถุ 4 ไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ของโรงเรียนพระปริยัติธรรมในพื้นที่ภาคใต้หลายแห่ง เพื่อศึกษาแนวทางการดำเนินงาน ปัจจัยความสำเร็จ ปัญหาอุปสรรค ตลอดจนความแตกต่างของบริบททางการศึกษา

2. ควรศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อแรงจูงใจในการเรียนบาลีของผู้เรียนในบริบทที่แตกต่างกัน เช่น โรงเรียนพระปริยัติธรรมในพื้นที่เมืองและชนบท เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกในการพัฒนาแนวทางที่เหมาะสม

3. ควรมีการวิจัยเชิงเปรียบเทียบระหว่างการจัดการเรียนการสอนแบบดั้งเดิมกับรูปแบบที่บูรณาการหลักสังคหวัตถุ 4 เพื่อประเมินความแตกต่างด้านผลลัพธ์การเรียนรู้

4. ควรขยายการศึกษาวิจัยไปยังกลุ่มตัวอย่างที่หลากหลาย เช่น โรงเรียนพระปริยัติธรรมในระดับภูมิภาคอื่น หรือสถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนา เพื่อเพิ่มความครอบคลุมและความน่าเชื่อถือของผลการวิจัย

เอกสารอ้างอิง

- จิรเดช สุขมาก. (2560). การพัฒนาการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมในศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2559). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ชุด 91 เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เล่มที่ 35 พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต เล่ม 2. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระครูสังฆรักษ์ณัฐภูมิ คุณยุตโต (วิเชียรวรรณ). (2561). แรงจูงใจตามหลักอิทธิบาท 4 ที่มีต่อการเรียนบาลี ของพระภิกษุสามเณรในโรงเรียนพระปริยัติธรรม จังหวัดนครสวรรค์. ในวิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2544). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2550). ธรรมบุญชีวิต (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- พระมหาธีรสุข ธรรมสารโอุปไชย. (2554). การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี: กรณีศึกษาสำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ. ใน วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาพิระวัฒน์ ภูริวฑฒโน (มะณีภักดี). (2564). การประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท 4 เพื่อส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ของสำนักศาสนศึกษาวัดหนองกุ้ง อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น. ใน วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมคิด ปุณฺณวิโร. (2561). การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี: ปัญหาและแนวทางการพัฒนา. ใน วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาเอกชัย กิตติญาณ. (2562). แนวทางการสร้างแรงจูงใจในการเรียนบาลีของพระภิกษุสามเณร. วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา. 12(2), 45-60.
- พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562. (2562, 14 เมษายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 136 ตอนที่ 50 ก. หน้า 12-13.
- พัชรนันท์ ยอดสิน. (2560). แนวทางการส่งเสริมจัดการศึกษาของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กองค์การบริหารส่วนตำบลคลองเจ็ด อำเภอลำลูกเกด จังหวัดปทุมธานี. ใน วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วศิน อินทสระ. (2557). หลักธรรมเพื่อการพัฒนาสังคม. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง.(2568). ทำเนียบแม่กองบาลีสนามหลวง. เรียกใช้เมื่อ 22 ตุลาคม 2568, จาก <https://www.infopali.net/meagongpali/meagongpali.html>
- อัจฉรา พรรณสุขล. (2560). แนวทางการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ในรายวิชาสังคมศึกษาของครูผู้สอนตามหลักอิทธิบาท 4. ใน วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

